

KOHESI LAN KOHERENSI ING RUBRIK PANGUDARASA KALAWARTI PANJEBAR SEMANGAT EDISI OKTOBER-DESEMBER 2013

Listyan Purwonugroho

Jurusan Pendidikan Bahasa Lan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa Lan Seni, Universitas Negeri Surabaya, e-mail :
lest8yan@gmail.com

Abstrak

Pangudarasa minangka wacana *argumentasi* sing ngandharake panemune panulis wacana. Wacana argumentasi minangka wacana sing isine ngenani panemu, prayatan, konsep, lan uga ana data-data sing adhedhasar fakta. Pangudarasa minangka wujud komunikasi tulis arupa argumentasi sing ditindakake manungsa. Minangka sarana komunikasi wacana argumentasi ing Pangudarasa yaiku wacana sing wutuh lan sambung siji mbaka siji perangan. Anane kohesi lan koherensi uga tinemu ing wacana argumentasi sing nggawe wacana wutuh. Rubrik Pangudarasa minangka wacana argumentasi kudu nduweni, supaya bisa nuwuhake komunikasi sing becik lan isine bisa dimangerteni dening pamacane. Kohesi iku nyambungake perangan gramatikale dene koherensi nggayutake perangan semantise. Kalorone nuwuhake sawijine wacana bisa dimangerteni kanthi becik lan bener. Andharan iki ngandharake anane *kohesi* lan *koherensi* sing ana ing rubrik Pangudarasa. Kanthi nggunake metode panliten *kualitatif*, andharan sing ana ing panliten iki nggunakake tembung-tembung kanggo ngandharake asile panliten. Dene tata cara kanggo nglumpukake data kanthi nggunakake metode simak kanthi maca sumber data lan teknik catat kanthi nyathet data sing tinemu. Wujud *kohesi* sing tinemu yaiku *kohesi gramatikal* awujud *referensi*, *substitusi*, *elipsis*, lan pangiket. Banjur *kohesi leksikal* sing ditemokake yaiku *repetisi*, *dasanama*, *kosok balen*, *hiponimi*, *meronimi*, lan *kolokasi*. *Koherensi* sing tinemu ing rubrik pangudarasa yaiku anane *koherensi* sing awujud penafsiran *analogi*, penafsiran lokal, perangan sing nyengkuyung *konteks*, lan anane kawruh ngenani “donya”.

Tembung Wigati: Kohesi, Koherensi, Pangudarasa, Wacana Argumentasi.

Abstrak

Pangudarasa sebagai wacana argumentasi yang menjabarkan pendapat-pendapat penulis wacana. Wacana argumentasi sebagai wacana yang berisi tentang pendapat, pernyataan, konsep, dan adanya data-data yang berdasarkan fakta. Pangudarasa sebagai bentuk komunikasi tulis berupa argumentasi yang dilakukan manusia. Sebagai sarana komunikasi wacana argumentasi dalam pangudarasa adalah wacana yang padu dan berkaitan unsur satu dengan unsur lainnya. Adanya kohesi dan koherensi juga dapat ditemukan dalam wacana argumentasi yang membuat wacana menjadi padu dan berkaitan. Rubrik Pangudarasa sebagai wacana argumentasi yang harus dimiliki supaya dapat menjadikan komunikasi yang baik dan benar. Pembahasan ini menjelaskan adanya kohesi dan koherensi yang ada di rubrik Pangudarasa. Dengan menggunakan penelitian kualitatif, penjelasan yang ada di penelitian ini menggunakan kata-kata untuk menjabarkan hasil penelitian. Sedangkan teknik untuk mengumpulkan data yang ditemukan. Bentuk kohesi yang ditemukan adalah kohesi gramatikal berupa referensi, substitusi, elipsis, dan konjungsi. Lalu kohesi leksikal berupa repetisi, antonimi, sinonimi, hiponimi, meronimi, dan kolokasi. Koherensi yang ditemukan di rubrik pangudarasa adalah adanya koherensi yang dapat ditafsirkan dengan penafsiran lokal, penafsiran analogi, unsur yang mendukung terwujudnya konteks, dan adanya pengetahuan tentang “dunia”.

Kata Kunci: Kohesi, Koherensi, Pangudarasa, Wacana Argumentasi.

PURWAKA

Basa mujudake sarana komunikasi sing digunakake manungsa. Kanthi nggunakake basa sawijine manungsa bisa medharake pamanggihe, rasa-pangrasane, lan kepinginane marang manungsa liya. Basa iku minangka sarana komunikasi sing becik kanthi cara *individual* utawa kelompok. Kanthi nggunakake basa manungsa bisa nduweni sesambungan karo manungsa liyane.

Basa iki nduweni sawijine fungsi minangka sarana komunikasi. Andharan iki laras karo andharane

Kurniawan (sajrone Darma, 2009:1) basa minangka sarana komunikasi sing penting tumrap manungsa, mula ing kasunyatan basa dadi perangan wigati sajrone nindakake sosialisasi utawa interaksi sosial. Kanthi nggunakake basa manungsa bisa medharake maneka warta, pamanggih, panemu, rasa-pangrasa, kepinginan lan liya-liyane marang wong liya. Laras karo pamanggih iku mau kanthi anane basa, manungsa bisa nindakake maneka werna komunikasi marang manungsa liya.

Adhedhasar anane pamanggih genani basa lan fungsine minangka sarana komunikasi iku Keraf

(2001:13) ngandharake ana patang fungsi basa yaiku (1) minangka *ekspresi diri*, (2) minangka sarana komunikasi, (3) minangka sarana kanggo ngadani *interaksi* lan *adaptasi sosial*, lan (4) minangka sarana kanggo ngadani *kontrol sosial*. Saka andharane Keraf iki bisa diandharake yen fungsi basa iku minangka sarana komunikasi sing digunake kanggo sesambungan dening masyarakat. Dene Brown lan Yule (1996:1) ngandharake ana rong fungsi basa, yaiku basa digunakake kanggo medharake isi utawa sinebut *transaksional*, lan basa digunakake sajrone ngandharake sesambungan-sesambungan sosial lan sikap-sikap pribadi utawa sinebut *interaksional*. Sabanjure basa interaksional minangka fungsi basa sing digunakake kanggo komunikasi.

Wacana iku kawujud saka anane ukara-ukara sing dadi siji sajrone paragraf. Ukara-ukara sing mujudake paragraf iki kudu nyambungake ukara siji karo ukara liyane lan gegayutan sahingga bisa mujudakake sawijine sesambungan sing wutuh utawa mujudake sawijine pamanggih (Darma, 2006:1). Wacana iki bisa arupa tulis uga bisa arupa lisan. Lan Brown lan Yule (1996:189) ngandharake yen teks (wacana) yaiku rekaman saka sawijine kedadeyan sing asipat komunikasi.

Wacana yaiku rerangkene ukara sing sambung sinambung kang bisa awujud makna sing salaras sing ana ing ukara-ukarane. Anane *kohesi* lan *koherensi* bisa dadekake saklompok ukara sing kasusun nuwuhake makna sing salaras (Alwi, lkk, 2003:41). Anane perangan *kohesi* lan *koherensi* sajrone wacana iki bisa nuwuhake sawijine wacana dimangerteni dening pamaca/ sing ngrugokake kumpulane ukara kasebut.

Wacana sing bisa dimangerteni dening pamaca/pamireng iku minangka wujud wacana sing wutuh. Sajrone komunikasi wacana sing wutuh iku dibutuhake. Kanthi wacana sing wutuh bisa nuwuhake sawijine informasi sing bakal tinemu dening pamaca/pamireng. Laras karo gunane basa minangka wujud komunikasi mula wacana uga minangka perangan saka basa sing paling rowa, wacana uga minangka sarana sing digunakake dening manungsa kanggo sarana komunikasi. Wacana digunakake kanggo sarana komunikasi mula, sawijine wacana kudu wutuh lan sambung siji mbaka siji perangan sing nyengkuyung sawijine wacana.

Rubrik Pangudarasa sing ana ing kalawarti Panjebar Semangat iku minangka wujud wacana tulis. Pangudarasa minangka *rubrik* sing ditulis dening redaksi Panjebar Semangat kanggo menehi pamanggih ngenani anane sawijine kahanan sosial sing ana ing masyarakat. Wacana Pangudarasa iku minangka wacana sing narik kawigaten, amarga sajrone wacana iki minangka wujud pamanggihe redaksi marang sawijine kahanan sing ana lan dumadi ing

masyarakat. Kaya pamanggihe Alwi, lkk ing ndhuwur kasebut yen sawijine wacana sing apik yaiku minangka rentetane ukara sing sambung sinambung antara ukara siji karo ukara liyane. Kahanan sing kaya mangkene iki supaya masyarakat bisa mangerteni isine pamanggih sing diandharake dening redaksi. Wacana Pangudarasa minangka sawijine sarana kanggo komunikasi kudu ngemot anane kahanan sing kaya ing ndhuwur iku.

Rubrik Pangudarasa iku minangka wujud wacana argumentasi. Wacana argumentasi yaiku sawijine perangan basa sing nduweni fungsi kanggo ngandharake/ medharake sawijine panemu, rantaman, prayatan, opini, utawa argumenatasi (Wedhawati, lkk, 2006:633). Laras karo Wedhawati lkk, Keraf ngandharake yen argumentasi mujudake retorika sing bisa mrabawani sikap lan panemu pamacane, supaya padha percaya banjur tumindak miturut apa sing dipengeni dening panulis utawa pamicara (Keraf, 1987: 3). Dene titikane wacana argumentasi iku bisa diweruhi adhedhasar topik lan bentuk basane. Titikan saka tulisan sing argumentatif iku berpikir kritis lan logis (Keraf, 1987: 4). Kajaba iku wacana argumentasi iku minangka wacana sing tegas lan adhedhasar fakta. Wacana argumentasi uga njabarake data-data lan uga ana ukara sing ngajak pamacane kanggo nindakake sawijine tumindak.

Rubrik Pangudarasa iku minangka panemu saka redaksi minangka wacana argumentasi. Amarga sajrone Pangudarasa iku tinemu anane data-data sing faktual lan uga ana ukara-ukara sing minangka ukara pangajak. Kajaba iku pangudarasa uga minangka wacana sing medharake pamanggih kanthi kritis lan logis. Kritis didulu saka anane dredah sing dijupuk lan logis saka anane data-data faktual sing dijupuk saka sumber sing bener. Wacana argumentasi iku beda karo wacana tulis liyane mula wacana iki narik kawigaten yen ditliti.

Wacana kudu wutuh lan sambung lan piranti kanggo nyambungake perangan wacana mbaka perangan yaiku *kohesi* lan *koherensi*. Wacana sing apik iki ditengeri kanthi anane sesambungan semantis antara perangan sajrone wacana, sesambungan iku sinebut koherensi. Sesambungan *koherensi* iki bisa diciptakake kanthi nggunakake piranti *kohesi* (Rani lkk, 2006:140).

Kohesi minangka perangan saka piranti sing nyambungake wacana katitik saka tembung, gatra, utawa ukara sing ana ing wacana kang digunakake. *Kohesi* iki nuju marang perangan saka wacana sing bisa digunakake kanggo nyambungake perangan siji karo perangan liyane sing ana ing sawijine wacana kanthi nggunakake perangan sing ana ing wacana iku, utawa *kohesi* minangka *gramatika-le* wacana. Dene *koherensi* iku bisa gabungake saben-saben perangan saka wacana sing ana ing wacana nanging ora kanthi cetha ana ing wacana, *koherensi* iki

nuju marang perangan semantis sing ana ing sawijine klompokane ukara.

Panliten iki nggunakake underan loro yaiku (1) kepriye wujud *kohesi* sing ana ing rubrik Pangudarasa? Lan (2) kepriye wujud *koherensi* sing ana ing rubrik Pangudarasa? Adhedhasar underane panliten tujuwan panliten iki yaiku (1) ngandharake anane wujud *kohesi* sing ana ing rubrik Pangudarasa lan (2) ngandharake anane wujud *koherensi* sing ana ing rubrik Pangudarasa.

Pangiketing basa iku bisa diperang ana pangiketing basa *gramatikal* (*grammatical cohesion*) lan pangiketing basa *leksikal* (*lexical cohesion*). Pangiketing basa sing arupa *gramatikal* iki bisa diperangan ana araning samubarang (*reference*), pangganti (*substitution*), lan panyilep (*elipsisi*). Dene, pangiketing basa sing arupa *leksikal* utawa pangandheng kedadeyan saka sambung – sinambunge tembung. (Halliday lan Hasan sajrone Rani, lkk, 2006:94; Wedhawati, lkk, 2006:604)

Sawijine wacana utawa teks nduweni *koheren* utawa ora karo perangan liyane ing wacana, ora amarga sesambungane perangan siji karo perangan liyane, nanging kanthi anane reaksi tindak ujar liya saka pamaca utawa pamireng. Sawijine teks sing *koheren* yen sesambungan ukara utawa *proposisi* sing nyengkuyung kasusun miturut kaidah *logika* sing ana (Labov sajrone Kartomiharjo, 2005:31; Wedhawati, 2006:616). Adhedhasar andharan kasebut bisa ditegesi yen *koherensi* iku kanthi *eksplisit* ditandhani utawa diandharake kanthi perangan-perangan *gramatikal* utawa *leksikal* timamtu. *Kohrensi* bisa ditenggeri kanthi anane piranti *gramatikal* utawa *leksikal* timamtu sajrone wacana. Nanging anane tetenger iku nduweni sesambungan makna kanggo sawijine perangan wacana marang perangan liyane.

Koherensi minangka perangan ing wacana sing bisa nuwuhake sawijine wacana dadi wutuh. Nanging anane *koherensi* ing wacana kanthi *eksplisit* amarga ana ing makna. Mula perangan *koherensi* kanggo nggawe wutuhe sawijine wacana bisa diandharake kanthi nggunakake teorine Alwi, lkk.

Kanggo mangerteni anane koherensi sajrone wacana Alwi, lkk bisa ditafsirake kanthi nggunakake maneka cara yaiku 1) *prinsip analogi*, 2) *prinsip penafsiran lokal*, 3) perangan sing nyengkuyung *penafsiran konteks*, lan 4) kawruh ngenani “donya” (Alwi, lkk, 2003: 429-434).

Kohesi lan *koherensi* sing bisa nuwuhake sawijine ukara sing wutuh lan bisa nuwuhake sawijine komunikasi tulis. Pangudarasa minangka komunikasi tulis sing ana ing kalawarti Panjebar Semangat. Anane watesan mung nggunakake rubrik Pangudarasa amarga rubrik iki saben minggu ana lan uga mapan ana ing kaca sing wiwitan. Adhedasar lelandhesan panliten sing ana ing ndhuwur iku panliten kanthi irah-irahan “Kohesi lan Koherensi ing Rubrik Pangudarasa Kalawarti Panjebar Semangat Edisi Oktober-Desember 2013”. Kaya kang wis kaandharake ing ndhuwur panliten iki nganalisis anane *kohesi* lan *koherensi* sing ana ing *rubrik* Pangudarasa , mligine wujud saka *kohesi* lan *koherensine* wacana pangudarasa.

METODE

Panliten iki nggunakake rubrik Pangudarasa sing ana ing Kalawarti Panjebar semangat kanthi watesan edhisi Oktober 2013 nganti Desember 2013. Kanthi nggunanke metode panliten *kualitatif*, andharan sing ana ing panliten iki nggunakake tembung-tembung kanggo ngandharake asile panliten (Sudaryanto, 1993:62, Djadjasudarma, 1993:10). Dene tata cara kanggo nglumpukake data kanthi nggunakake metode simak kanthi maca sumber data lan teknik catat kanthi nyathet data sing tinemu.

ANALISIS LAN ANDHARAN

Andharan iki ngandharake asile saka panliten lan analisis sumber data sing sabanjure siandharake ana ing perangan ngisor iki,

Kohesi sing ana ing rubrik Pangudarasa iku bisa diadharake kanthi nggunakake teori kohesi Wedhawati, lkk. Kohesi iku ana rong werna yaiku kohesi gramatikal lan kohesi leksikal. Kohesi gramatikal iku awujud referensi, substitusi, elipsis, lan pangiket.

Kohesi Gramatikal

Kohesi gramatikal minangka wujud saka kohesi sing nggunakake kaidah-kaidah basa kanggo ngabungake utawa ngiket sawijine wacana. Kohesi gramatikal bisa arupa *referensi*, *substitusi*, *elipsis*, lan *kohesi konjungtif*. Kapapate iku mau ngiket utawa ndadekake sawijine wacana dadi wutuh kanthi nggunakake kaidah basa minangka sarana pangikete sajrone wacana.

Sesulih utama purusa

Tembung sesulih utama purusa minangka tembung sesulih sing nyulihi wong kang kapisan. Tembung sesulih utama purusa ditujokake kanggo panulis utama pamicara. Tembung sesulih utama purusa nuju marang wong sing nulis utawa wong sing wicara. Tembung sesulih utama purusa akeh tinemu minangka tembung sing nyulihi perangan sing ana sanjabane wacana yaiku perangan panulis lan wong sing ana ing suwalike panulis. Pangudarasa minangka wujud wacana tulis nggunakake tembung sesulih utama purusa kanggo nyulihi panulis sing nulis wacana iku.

.....*Sidane korupsi tetep saya nderbala. Sajroning 10 taun iki, dhuwit negara dikorup ana 4,81 T ateges 400M/ taun dhuwite rakyat sing dikorup, durung kepetung prodhuk turunane, sing kita durung duwe datane lan embuh kepriye ngetunge.....*
(43/Okt/PILKADA/IV/9)

Tembung sesulih *kita* ing perangan ndhuwur iku minangka perangan kanggo nyulihi *panulis* sing nulis rubrik pangudarasa. Tembung *kita* minangka tembung sesulih utama purusa sing digunakake kanggo nyulihi panulis. Yen didulu saka anane perangan sing disulihi bisa diarani yen tembung *kita* minangka tembung sesulih utama purusa kang eksofora utawa perangan sing dituju saka tembung sesulih iku bisa ora tinemu ana ing teks utawa wacana. Sajrone rubrik Pangudarasa sing ana ing

kalawarti Panjebat Semangat (PS) kanthi irah-irahan Balena PILKADA marang DPRD (PILKADA) ing ndhuwur iku tinemu anane tembung “kita” minangka wujud kohesi gramatikal.

Sesulih pratama purusa

Tembung sesulih pratama purusa utawa tembung sesulih sing nyulih wong utawa purusa sing katelu. Tembung sesulih pratama purusa nuju marang wong sing katelu sing ana ing sajabané sawijine wicara utawa yen ing wacana wong sing ana ing wacana. Tembung sesulih pratama purusa minangka tembung sesulih sing nyulih wong liya saka wacana kaya tokoh sajroné wacana utawa wong sing katelu.

..... *Mesthi wae turahan masa dinese luwih akeh diisi keperluan pribadi kanggo persiapan pemilu minangka caleg tinimbang tugas-tugase minangka menteri. Mangka kudune yen sapa wae kepilih minangka **penjabat**, wiwit **dheweke** dilantik ateges resmi dadi penjabat, wiwit dina **kuwi** hubungan pribadine karo partai utawa ormas apa wae wis kudu ilang.....*

(45/Nop/URIP/II/3)

Sajroné PS 45 Pangudarasa kanthi irah-irahan Rakyat Nagih Urip Sejahtera, Aman Sentosa (URIP), Tembung sesulih pratama purusa ing (11) tinemu anane tembung *dheweke*, tembung *dheweke* nyulih *penjabat* minangka tokoh katelu sing diomongake ing wacana. Tembung *dheweke* minangka tembung sesulih sing asipat *anafora*, amarga perangan sing disulih saka tembung iku ana ing sangarepe dadi tembung *dheweke* minangka wujud *referensi anafora*. Bisa diarani *anafora* amarga perangan sing dituju yaiku *pejabat* sing ana ing sangarepe tembung sesulih *dheweke*.

Tabel 1 : Sesulih Purusa

Jinis Tembung Sesulih Purusa	Wujud Tembung Sesulih Purusa sing tinemu ing Pangudarasa
Tembung sesulih utama purusa	Kita (panulis) Kita (panulis lan pamaca)
Tembung sesulih pratama purusa	Dheweke Awake dhewe

Sesulih panuduh samubarang/ bab

Tembung sesulih panuduh dunung iku bisa arupa, iku, iki, kuwi. Tembung panuduh iku tinemu ing PS kaya ing ngisor iki,

....*Kanggo taun iki ana 1.096 penerbangan sing ngangkut 151.000 penumpang/dina. **Kepadhatan landhasan pacu njalari para pilot usaha rebut dhisik yen arep take off, mangka yen arep landhing kepeksa mubeng-mubeng ing nggegana dhisik sok nganti setengah jam suwene** saengga yen pesawat arep menyang Jakarta kudu serep bahan bakar.....*

.....*Iku mau conto-conto infrastruktur ing negara kita sing isih sarwa kekurangan. Isih ditambah lalu lintas dharat sing tansah macet....*

(48/Nop/INVESTASI/V/1)

Tembung iku ing ndhuwur minangka panuduh ngenani sawijine bab sing ana ing ukara sadurunge. Sajroné Pangudarsa kanthi irah-irahan Dongkrak Investasi Nggayuh Pertumbuhan (INVESTASI) ing PS. Tembung iku nuduhake kahanan sing ana ing sadhuwure.

Sesulih panuduh papan

Sesulih panuduh papan ing basa jawa iku bisa awujud kono, kene, kana, mrono, mreng, lsp. Anane panuduh papan iku minangka wujud tembung panuduh kang nuduhake dununge papan. Sajroné PS uga tinemu anane panuduh papan yaiku,

*Kaya sebagian gedhe **dhaerah Sumatra sisih lor**, akhir-akhir iki isih kepeksa dianakake pemadaman bergilir terus-terusan sing njalari kegiatan usaha masyarakat keganggu....Wektu iki beban puncak ing **kana** nggayuh 1.700 Mega Watt (MW), kapasitas kapasang lagi 1.500 MW, dadi defisit 200 MW.*
(42/Okt/LISTRIK/II/6)

Tembung sesulih panuduh *kana* nuduhake marang papan panggonana sing dituduhake. Nanging *kana* isih nuju marang perangan saka ukara sing sadurunge. Yen ing Pangudarasa kanthi irah-irahan Listrik Kanggo Sagya Lapisan Masyarakat (LISTRIK) tembung panuduh *kana* nuju marang gatra *dhaerah Sumatra sisih lor*. Sing bisa ditegesi yen tembung sesulih panuduh *kana* nuju marang dhareah sing ana ing *Sumatra sisih lor*.

Sesulih panuduh titi mangsa

Tembung sesulih panuduh uga tinnemu ana ing PS ing rubrik pangudarasa. Tembung sesulih panuduh titi mangsa iku bisa awujud tembung saiki, mengko, mangke, mengkone. Kaya ing ngisor iki,

*Kita wis padaha wiwit madik-madik sapa sing bakal dipilih ing pemilu **tanggal 9 April 2014**. KPU sibuk banget nyamektekake samubarange supaya bisa suksese pesta demokrasi **mengko**, malah saiki durung rampung ngurusi DPT.....*
(50/Des/AJA/I/2)

Pangudarasa kanthi irah-irahan Aja dadi Optimalisasi Korupsi (AJA) tinemu anane tembung *mengko* sing uga minangka tembung sesulih sing nyulih titi mangsa. Tembung *mengko* iki nuju marang perangan sing ana ing sangarepe yaiku tanggal 9 April 2014. Wis cetha yen tembung sesulih *mengko* minangka tembung sesulih wayah sing nyulih wayah 9 April 2014. Referensi iki minangka wujud saka referensi *anafora* amarga perangan iku nuju marang perangan sing ana ing sangarepe.

Sesulih panuduh cacah/ wilangan

Tembung sesulih panuduh wilangan utawa cacah yaiku tembung panuduh sing nuduhake cacah utawa wilangan sing ana ing wacana iku. Tembung panuduh wilangan utawa cacah iki jarang tinemu amarga kudu nuduhake angka utawa cacah. Nanging ing Pangudarasa tembung sesulih panuduh cacah utawa wilangan iki uga tinemu minangka referensi *anafora*.

....Yen sadurunge, pemerintah wis nargetake pertumbuhan ekonomi bisa ngayuh 7%, nanging BI naksir ing taun 2013 iki pertumbuhan ekonomi kita mung 5,7%; **inflasi ing akhir taun 2013 ±8,9%**. Angka inflasi **samono** mau manut petungan resmi, sanajan manut para pengamat, inflasi taun iki bisa nganti 11%.....

(48/Nop/INVESTASI/I/4)

Tembung sesulih *samono* sing ana ing INVESTASI nuduhake marang cacah sing ana ing ukara saduunge yaiku ±8,9%. Amarga perangan sing dituju saka tembung sesulih iku ana ing sangarepe mula bisa diarani yen iku minangka referensi anafora.

Tabel 2: Tembung sesulih panuduh

Tembung Sesulih Panuduh	Wujude Tembung Sesulih Panuduh
Nuduhake sawijine bab	Iku, iki, mangkene, mengkono, ngene, ngono, kuwi
Nuduhake dunung	Kono, kana, kene, kana-kene, mrono, ing ndhuwur
Nuduhake titi mangsa	Saiki, mengkone, mengko
Nuduhake cacah	Semono,

Sesulih pandarbe

Sesulih pandarbe yaiku minangka tembung sesulih kanggo nyulih kahanan sing ndarbeni. Tembung sesulih pandarbe iki minangka tembung sesulih sing ngunakake klitika –e/-ne. Saka perangan sing didarbeni tembung sesulih pandarbe bisa kaperanga dai loro yaiku tembung sesulih pandarbe sing nuju marang wong utawa insani lan tembung sesulih pandarbe sing nuju marang samubarang utawa dudu wong utawa noninsani. Kalorone tembung sesulih pandarbe iku nggunakake klitika –e/-ne.

....**Ketua lembaga tinggi negara** sing blanjane gedhe lan pinercaya mimpin tugas negara sing super penting lan pinercaya rakyat, tundhone isih gelem nampa dhuwit besel. Nyata njejemberi lan nggambarake **watake** sing srakah keliwat-liwat.....

(43/Okt/PILKADA/II/4)

Sajrone PILKADA sesulih pandarbe –e ing tembung watake, sesulih pandarbe –e iku nuju marang perangan sing ana sangarepe yaiku **ketua lembaga tinggi negara**. Pandarbe –e sing minangka wujud referensi anafora.

Tabel 3: Tembung sesulih pandarbe

Perangan Sing Didarbeni	Wujud Tembung Sesulih Pandarbe
Insani	Kebutuhane, kesejahteraan, sawahe, wakile, watake, janjine, banyare, penganggone, carane, patrape, modhale, kesehatane,
Non insani	APBN-ne, danane, kahanane, komposisine, fungsine, kwalitase,

pendhidhikane, potensine, dalane

Substitusi

Substitusi utawa panyulihan minangka perangan saka kohesi gramatikal sing digunakake kanggo nyulih perangan sing wis ana. Substitusi utawa panyulihan iki minangka wujud kohesi gramatikal sing bisa nyulih sawijine perangan ukara sing ana ing wacana. Perangan sing disulih iku nggunakake tembung-tembung sing dianggep meh padha karo panyulihane.

Substitusi utawa panyulihan iki bisa diperangan miturut perangan sing disulih. Saka perangan sing disulih iki substitusi bisa arupa substitusi kanggo nyulih ukara, lan substitusi kanggo nyulih klausa. Sajrone Pangudarasa uga tinemu anane panyulihan kaloro iku ana panyulihan sing nyulih ukara lan ana panyulihan sing nyulih klausa.

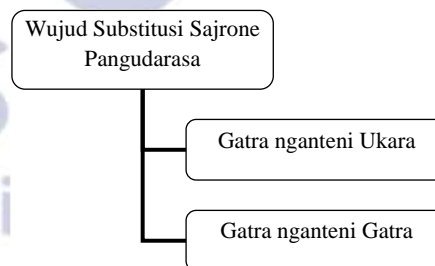
Wiwit taun 2004, ana 60% dhaerah otonom anyar, kabupaten lan kota, sing 90% APBD-ne entek kanggo blanja rutin, gaji pegawai lsp.(2) Sing kanggo mbangun mung 10% ne.....

....Adhedhasar **kabeh mau**, kita usul supaya Pilkada langsung dibalekake ae, cukup dipilih dening DPRD.

(43/Okt/PILKADA/V/1)

Sajrone PS PILKADA tembung **kabeh mau** sing uga nyulih ukara sing ana sangarepe. **Kabeh mau** iku nyulih ukara sing ana ing paragraf sangarepe. Substitusi tembung **kabeh mau** minangka substitusi sing nyulih ukara. Kajaba perangan sing disulih iku ukara isih ana perangan liya sing disulih yaiku klausa. Panyulihan klausa bakal diandharake ing perangan sabanjure. Substitusi sing tinemu ing Pangudarasa PS iku ana maneka werna dene wernane kaandharake kaya ing bagan 1 ngisor iki.

Bagan 1: Substitusi ing rubrik Pangudarasa

Elipsis

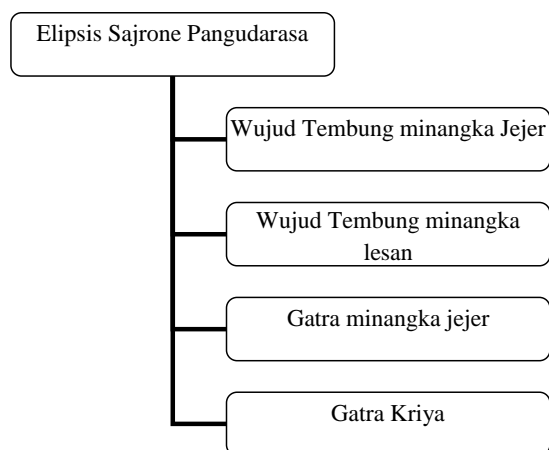
Elipsis utawa ngilangi perangan sing ana uga ana sing ngandharake yen elipsis minangka substitusi zero (Ø). Elipsis digunakake kanggo ngawe sawijine ukara dadi luwih efektif. Sajrone wacana elipsis iku bisa arupa perangan saka ukara nanging uga bisa saukra. Anane elipsis iki nuduhake yen sawijine wacana nduweni sesambungan marang ukara sabanjure. Elipsis bisa arupa ngilangi tembung, gatra, utawa ukara sing isih ana sabungane sajrone wacana.

....Nalika **petugas** ngonangi yen barang-barang koleksine ilang, camera pemantau (CCTV) jebul ora berfungsi lan **Ø** ora ngerti kapan wiwit rusake jalaran ora nate ana laporan kerusakan.....
(40/Okt/GATI/III/5)

Sajrone PS pangudarasa kanthi irah-irahan Kurang Gati Marang Warisan Sejarah (GATI) ana perangan sing dilangi perangan sing diilangi iku digunakake supaya ukara dadi ringkes. Mula anane elipsis ing GATI iku ngilangi perangan saka jejer sing ana ing ukara pang. Jejer sing diilangi ing GATI yaiku *petugas*, tembung *petugas* sing minangka jejer diilangi amarga ukara pang iku wis nduweni sesambung karo perangan jejer, *petugas*. Elipsis kalorone iku isih mapan ing ukara sing padha.

Elipsis sing ana ing pangudarasa bisa awujud maneka warna. Kanthi nggunakake bagan 2 sing isine ngenani wujud elipsis iku bakal diandharake anane elipsis sing ana ing rubrik pangudarasa.

Bagan 2: Elipsis

Pangiket

Kohesi konjungtif utawa pangiket bisa awujud tembung pangiket. Kohesi konjungtif utawa pangiket minangka tembung pangiket sing digunakake kanggo nuwuhake anane wacana sing wutuh. Adhedhasar jinise tembung pangiket bisa diperang ana telu yaiku pangiket sajrone ukara, pangiket antarane ukara, lan pangiket antarane paragraf. Katelune tembung pangiket iku uga tinemu ana ing Pangudarasa.

...Pemerintah sabenere wis nyedhiyakake fasilitas pelayanan kesehatan laras karo standrad ing RS lan puskesmas sing siyaga terus-terusan (24 jam lan 7 dina per minggu) **lan** memobilisasi masyarakat kanggo nglekasanakake program perencanaan persalinan kanthi pencegahan komplikasi....
(44/Nop/IBU/IV/2)

Sajrone PS Pangudarasa kanthi irah-irahan Angka Kematian Ibu Babaran Kudu Disuda (IBU) tembung lan iku digunakake kanggo muwuh minangka *tumindak sing ditindakake dening pemerintah kanggo ngangkat drajat kasarane masyarakat*.

Pangiket antarane ukara yaiku tembung pangiket sing ana ing antarane ukara. Pangiket iki ana ing antarane rong ukara utawa luwih sing bisa awujud muwuh utawa konjungsi aditif, kosok balen utawa konjungsi kontras, titi mangsa utawa konjungsi temporal, lan konjungsi kausal sing bisa awujud sarat lan saupama, pepadhan, temahan, piranti, lan nguwiha.

.....Meh kabeh indikator KB akhir-akhir iki ora nuduhake anane perbaikan sing signifikan. **Mangka** kanthi program KB sing bener, kematian ibu wiwit ngandheg, babaran lan nifas bisa disuda nganthi 50%.....

(44/Nop/IBU/IV/7)

Anane cecengkahan iki kaya ing IBU sing ngandhrake yen KB bisa diarani ora nuduhake anane perbaikan, sabanjure ana pangiket mangka sing nyengkahake anane program KB sing bener sing bisa nurunake kematian ibu hamil.

Pangiket antarane paragraf yaiku pangiket sing ana ing antarane paragraf. Pangiket iki minangka pangiket sing ngiket paragraf siji karo paragraf liyane. Sajrone pangudarasa uga tinemu anane pangiket antarane paragraf nanging iku sithik banget. Kaya kang kaandharake ing ngisor.

Salah sijine ukuran tingkat panguripane manungsa bisa dideleng saka akeh sithike penggunaan listrik. Masyarakat primitif wiwit jaman kuna makuna bisa urip kanthi apik sanajan kena diarani ya mung urip sak urip, waton kecukupan pangan, sandhang lan papan. Ning saiki manungsa ora bisa urip tanpa listrik kanggo sakabehing kebutuhanane, wiwit sing paling prasaja kaya lampu penerangan nganti keperluan telekomunikasi, industri lsp. Kanggo nyukupi kebutuhan sing saben taun tansah mundhak, kudu dicukupi kanthi mbangun pembangkit-pembangkit, sabisa-bisa kanthi energi baru terbarukan.

Kaya sebagian gedhe dhaerah Sumatra sisih lor, akhir-akhir iki isih kepeksa dianakake pemadaman bergilir terus-terusan sing njalari kegiatan usaha masyarakat keganggu.

(42/LISTRIK/II/1)

Pangiket ing antarane paragraf sabanjure yaiku tembung pangiket kaya kang mratelake anane kahanan utawa kedadayan sing padha. Tembung kaya sing ana ing (168) mratelake yen kabutuhan listrik sing ana durung nyukupi kanggo, anane listrik sing durung kacukupan iki dipadhakake karo kahanan sing dumadi ing wewengkon Sumatra sisih lor. Anane tembung kaya iku ngandharake yen kahanan sing dianggep padha dumadi ing paragraf sadurunge yaiku anane kabutuhan listrik sing isih kurang.

Anane wujud pangiket sing ana ing sajrone ukara bisa diandharake kanthi nggunakake tabel 4 sing ana ing ngisor iki.

Tabel 4: Tembung pangiket sajrone ukara

Perangan Pangiket	Wujude Tembung Pangiket
Panambahan (Aditif)	Lan, ora mung...uga, aja mung...nanging uga,
Kausatif (Sesambungan)	Kajaba, dadi, saengga, jalaran, merga, amarga, sebab, kanthi, awit, supaya
Kontras (Kosok Balen)	Mangka, kamangka, dene, nanging, ora mung...nanging, senajan,
Temporal (Titi Mangsa)	Banjur, wiwit...nganti, awale....saiki, terus, nalika

Tabel 5: Tembung pangiket antarane ukara

Perangan Pangiket	Wujude Tembung Pangiket
Panambahan (Aditif)	Lan, uga
Kausatif (Sesambungan)	Sanajan, yen, mula, dadi, nyatane, makane, kanthi, tanpa, kaya, akibate
Kontras (Kosok Balen)	Mangka, dene, nanging, ning
Temporal (Titi Mangsa)	-

Lan tabel 5 ngandhrake anane pangiket sing ana ing antarane ukara. Pangiket antarane ukara sing tinemu ana ing Pangudarasa bisa diandhrake kaya ing tabel 5 sing ana ing ndhuwur. Lan tabel 6 sing ngandharake pangiket sing ana ing antarane paragraf.

Tabel 6: Pangiket antarane paragraf

Perangan Pangiket	Wujude Tembung Pangiket
Kausatif (Sesambungan)	Mula Kaya

Kohesi Leksikal

Kaya kang wis diandharake sadurunge kohesi iku ana loro yaiku kohesi gramatikal lan kohesi leksikal. Kohesi leksikal yaiku kohesi sing arupa satuan leksikal sing ana ing sajrone teks utawa wacana ing ngendi perangan leksikal iku nduweni sesambungan karo perangan leksikal liya kanthi semantis sing ana ing sajrone wacana utawa teks. *Kohesi leksikal* bisa awujud lima jinis yaiku *repetisi*, *dasanama*, *kosok balen*, *hiponimi*, *meronimi*, lan *kolokasi*.

Referensi

Repetisi yaiku baleni sawijine perangan leksikal sing ana ing sajrone wacana lan tembung sing dibaleni iku padha karo tembung sadurunge sing bisa ana ing ukara, paragraf utawa wacana. Repetisi iki minangka sawijine tembung sing diablani maneh ing sawijine wacana, anggone baleni iku bisa ana ing ukara sing pada utawa ukara sing beda. Kanthi luwih ngamplang anane repetisi ing wacana Pangudarasa bakal kaandharake ing ngisor iki.

.....Kita sadhar yen **museum** arang-arang diungkap dening masyarakat, awit **museum** mono sakeplasan

mung kaya simpenan barang-barang kuna lan mati sing ora migunani ing urip padinan. ....
(40/Okt/GATI/V/5)

Panggunaan repetisi sing ana ing GATI yaiku, tembung *museum* dibaleni ana ing perangan ukara sadurunge. Anane *repetisi* iki minangka wujud *kohesi leksikal* sing ana ing wacana.

Dasanama

Dasanama utawa sinomin yaiku sesambungan sig meh padha karo perangan sing ana ing sajrone wacana. Sinomin minangka kohesi leksikal yaiku anane sesambungan tembung sing nduweni makna sing meh padha karo tembung utawa perangan sing ana. Perangan iku bisa arupa tembung, gatra, ukara gatra, utawa ukara. ....Yen ana sengketa, malah sok dadi **bentrokan** horisontal sing ora sithik saka **tindakan anarkhi** kaya obong-obongan lsp. ....
(43/Okt/PILKADA/VI/4)

Dasanama ing PILKADA minangka dasanama tembung karo gatra. Dasanama *bentrokan* sing ana ing PILKADA iku diandharake kanthi nggunakake gatra *tindakan anarkhi* sing bisa diarani padha karo *bentrokan*.

Kosok balen

Kosok balen utawa antonimi minangka tembung sing nduweni sesambungan makna sing lelawanan. Kohesi leksikal sing awujud kosok balen yaiku sesambungan saka perangan gramatikal sing nduweni teges lelawanan karo perangan sing ana ing wacana utawa teks. Anane kosok balen iki minangka tandha anane sesambungan sing ndumadi sajrone wacana. Sesambungan sing dumadi iku minangka sesambungan sing ana sajrone wacana nanging nduweni makna sing lelawanan.

.....Mesthi wae yen **kasil**, wis mikir-mikir carane mbalekake modhale, nanging yen **gagal**, metung dana sing bakal ilang, saka ngendi nggantine modhale, carane golek kanggo nyaur utang lan wis mesthi montang-manting enggone nyedhiyakake dana, sing emane, akeh sing nganggo cara “nylinthut” kanthi alus lan terang-terangan dhuwite negara (rakyat).
(50/Des/AJA/II/3)

Kohesi leksikal kang awujud kosok balen uga digunakake, kaya ing AJA yaiku kosok balen saka tembung *kasil*. Tembung *gagal* sing ana ing ukara sadurunge iku minangka wujud kosok balen saka tembung *kasil*. Kosok balen iku minangka wujud kosok balen tembung karo tembung.

Hiponimi

Hiponimi minangka sesambungan makna sing nduweni sesambungan subordinatif lan nduweni butir leksikal khusus. Kohesi leksikal hiponimi iku minangka seambungan antarane perangan ukara siji marang ukara liyane sing nuweni sesambungan subordinatif. Sesambungan sing ana ing wacana Pangudarasa uga ana sesambungan sing arupa hiponimi. Kohesi leksikal sing hiponimi iki minangka sesambungan sing arupa butir

leksikal sing khusus ana ing leksikal iku. Anane hiponimi iki kaandharake ana ing ngisor iki.

Pancen ngisin-isini banget. Iki sing sepisanan (sawise 68 taun merdika) korupsi nyenggol pimpinan lembaga tinggi negara sing sejajar karo ketua MPR lan ketua MA. ....
(43/Okt/PILKADA/I/1)

Hiponimi saka tembung *pimpinan lembaga tinggi negara* sajrone (188) yaiku *ketua MPR lan ketua MA*. Kalorone iku minangka perangan saka pimpinan lembaga tinggi negara. Sesambungan subordinatif iku ana ing gatra *pimpinan lembaga tinggi negara* karo gatra *ketua MPR lan ketua MA*.

Meronimi

Kohesi leksikal sabanjure yaiku kohesi leksikal meronimi. Kohesi leksikal meronimi minangka wujud kohesi leksikal sing ana ing perangan saka wacana, dene sesambungan sing dumadi yaiku sesambungan perangan utawa bagian saka tembung, gatra, utawa ukara gatra sing ana. Meronimi iku nduweni teges “perangan saka”. Meronimi minangka kohesi leksikal sing dituwuhake saka anane sesambungan perangan saka kontituen utawa tembung utawa gatra sing ana. Anane meronimi minangka kohesi leksikal sing ana ing Pangudarasa bisa diandharake ing ngisor iki.

.....Yen alas diopeni kanthi pratitis tanpa dirusak illegal logging, ora bakal kaya saiki sing mangsa udan lagi arep wiwit kok dhaerah-dhaerah akeh sing wis kebanjiran, mangka ing sisih liya tangga negara kaya Singapura lan Malaysia sing alase mung sithik bisa dadi pengekspor kayu glondhongan. ....
(46/Nop/DIOLAH/VI/3)

Sajrone Pangudarasa ing PS kanthi irah-irahan Diolah Dhisik, ora Didol Mentahan (DIOLAH) tembung *kayu glondhongan* iku minangka perangan saka *alas*. Alas iku minangka kumpulane maneka warna tetuwuhan, kewan, lan perangan alam liya, dene kayu glondhongan iku minangka perangan saka alas. Kayu glondhongan iku ana ing njerone alas sing awujud tetuwuhan.

Kolokasi

Kolokasi yaiku jinis kohesi leksikal sing arupa sesambugane teges saka tembung sing ana karo tembung sing nduweni gegayutan karo tembung kasebut (Wedhawati, 2006:614). Sesambungan sing tuwuh iku minangka sesambungan sing dianggep minangka kahanan sing siji utawa ora bisa dipisahake. Kohesi leksikal sing ana ing wacana Pangudarasa minangka wujud sesambungan sing ora bisa diuwali. Sajrone wacana Pangudarasa uga bisa tinemu anane sesambungan sing dianggep minangka kahanan sing ora bisa dipisahake. Anane kolokasi sajrone Pangudarasa bisa kaandharake ing ngisor iki.

Ana sawetara grengsenge putaran rodha ekonomi saka kegiatan kampanye sing kontestane padha ngeceh-ceh dhuwit kanggo narik simpatine rakyat.....Ana sawetara dhaerah, sing ngadhepi hari

H pencoblosan terang-terangan ngarepake serangan fajar,..... (45/Okt/URIP/II/2)

Sabanjure anane kampanye sing ana ing URIP, ora bisa uwal saka *pencoblosan*. Pencoblosan minangka kahanan sing ana sawise kampanye lan lelotrone iku ana ing pemilu.

Koherensi

Sawijine wacana diarani wutuh yen tembung mbaka tembung uga makan sing ana ing wacana iku sambung. Nanging sawijine wacana uga ana sesambungan makna. Amarga kanthi anane makna sing sambung iki sawijine wacana bisa dimangerteni isine. Anane koherensi ing wacana iku bisa dituwuhake saka anane kohesi ing wacana. Nanging koherensi ing wacana iku uga bisa diwujudake saka anane penafsiran sing ana ing wacana.

Penafsiran analogi

Wujud koherensi sing sapisan bisa diandharake kanthi prinsip analogi. Anane prinsip analogi iki bisa arupa njupuk dudutan saka pepadhan, afinitas, pepadhan, ngibarat, paralelisme anatara siji sipat utawa kahanan karo kahanan liya adhedhasar pengalamane manungsa. Prinsip analogi bisa nuwuhake makna sing kinandut ana ing wacana. Sawijine wacana bisa ditemokake maknane kanthi nggunakake prinsip analogi sing ana ing tembung-tembung.

Mangka sistem pengamanan sekelas Museum Nasional kudu kuwat tenan, awit koleksine sing disimpen ing njerone minangka wujud kesinambungan budaya Nuswantara sing luhur lan adi luhung. Akeh nilai positif sing sumimpen lan bisa digali ing kono. Mula sistem keamanan kudu didandani. Kudune, embuh iku ana gandhengane karo wong njero utawa ora, malinge kudu dipidana abot.
(40/Okt/GATI/IV/3)

Sajrone GATI ana gatra *bisa digali* tembung iku nuduhake anane nilai-nilai sing adi luhung sing bisa disinaoni lan uga bisa ditrapakake ing kahanan saben dinane. Tembung *digali* iku ora nuju marang lemah sing didhudhuk utawa dijupuk isine nanging nuju marang sakabehe karakter budaya sing ana ing koleksi museum nasional sing bida disinaoni.

Penafsiran lokal

Kanthi nggunakake penapsiran lokal sing ana ing wacana bisa ditemokake makna sing ana ing sawijine wacana. Prinsip penapsiran lokal iki minangka sawijine penapsiran sing ditindakake kanthi nggunakake prinsip analogi. Prinsip penapsiran lokal batesi tapsiran saka teges utawa wacana sing ana ing wacana. Kanthi nggunakake prinsip penapsiran lokal koherensi bisa dituwuhake saka penapsiran sing dibatesi dening konteks. Prinsip penapsiran lokal sing ana ing rubrik pangudarasa kaya sing ana ing ngisor iki.

Kita njomblak bareng maca ing media massa sawetara dina kepungkur yen Museum Nasional kemalingan. Koleksi artefak emas sing umure 1000 taun cacah 4 digondhol duratmaka. Barang-barang

mau wujud: Lempengan bulan sabit berakasara, Lempengan naga ndhekem, Lempengan Harihara lan Cepuk (Wadhah bertutup). Barang-barang mau digawe saka emas lan ukurane ora nganti 10 cm.
(40/Okt/GATI/I/3-4)

Ing GATI anane maneka warna barang-barang sing disebutake ing GATI iku minangka barang-barang sing ana ing *Museum Nasional*. Anane maneka warna barang-barang sing ana ing ndhuwur iku bisa ditapsirake kanthi nggunakake penapsiran lokal amarga barang-barang sing ana ing GATI iku bisa ana ing ngendhi wae nanging ing GATI iku barang-barange minangka barang-barang sing ana ing Museum Nasional.

Perangan sing nyengkuyung penafsiran konteks

Koherensi uga bisa dituwuhake saka anane perangan sing nyengkuyung penapsiran konteks. Perangan sing nyengkuyung penapsiran konteks iki minangka perangan sing bisa nyengkuyung anggone napsirake konteks sawijine wacana. Anane ungkapan sing padha iku bisa nuwuhake penapsiran sing bedha gumantung marang kontekse.

Kanggone pengusaha, aturan pokok sing dienggo mesthi wae hukum ekonomi: kanthi ongkos sing paling cilik, bisa ngasilake bathi paling gedhe. Wika Bintang, Pelgas Kadin Nakertransduk Jateng ngandharake yen saiki wis ana 31 Kab Kota sing usulan UMKne mlebu menyang Dewan Pengupahan Prop. Jateng.
(47/Nop/UMR/II/3)

Anane tokoh sing ana ing wacana minangka tokoh sing nduweni prabawa sing gedhe. Kaya ing pangudarsa PS kanthi irah-irahan UMR kudu Nyukupi KHL (UMR) sing ngandhrake ngenani Wika Bintang minangka Pelgas Kadin Nakertransduk Jateng.

Anane kawruh ngenani “donya”

Anane kawruh sing ana ing “donya” uga minangka perangan saka cara sing digunakake kanggo napsirake anane koherensi sing ana ing wacana. Anane kawruh ngenani “donya” iki minangka sawijine tumindak utawa kedadeyan sing ngandharake anane koherensi adhedhasar kahanan sing lumaku dina iki. Kahanan iku bisa katitik saka anane politik, sosial, lan budaya sing lumaka saiki. Sajrone Pangudharasa kawruh ngenani “donya” iku bisa diandharake kaya ing ngisor iki.

Nanging kepriye para menteri anggone arep manut dhawuh, jer presiden SBY dhewe sing kudune paring conto sing apik malah nyebal pathokan kanthi ngrangkep jabatan minangka Ketua Umum Partai Demokrat. Mesthi wae para menteri uga banjur tiru-tiru. Yen wis mengkono, sing rugi cetha rakyat.
(45/Nop/URIP/III/2)

Ing URIP anane kawruh ngenani anak buah sing tansah niru pimpinanane. Anane kahanan sing kaya ngono

iku diandharake ing URIP yaiku anane menteri sing niru tumindake Presiden SBY sing ngrangkep jabatan. Pancen pimpinan iku tansah dadi tuladha kanggo anak buahe yen pimpinan wis nyempal lan weneh tuladha ala ya banjur anake buahe uga ana sing niru-niru tumindak ala pisan.

PANUTUP

Dudutan

Sajrone rubrik Pangudharasa ing kalawarti Panjebur Semangat tinemu anane *kohesi* sing awujud *gramatikal* yaiku anane sesulih panuduh, sesulih pandarbe, sesulih purusa, *substitusi*, *elipsis*, lan pangiket. Banjur uga tinemu anane dasanama, kosok balen, *repetisi*, *kolokasi*, *meronimi*, lan *hiponimi*. Anane *koherensi* bisa didulu saka anane penafsiran *analogi*, penafsiran lokal, perangan sing nyengkuyung anane penafsiran *konteks* lan kawruh ngenani “donya”.

Pamrayoga

Anane *kohesi* lan *koherensi* sing diandharake ing analisis iku isih kurang sampurna. Perangan sing bisa nyengkuyung wutuhe wacana iku maneka warna lan objek panliten bisa arupa wacana tulis lan wacana lisan. Anane andharan iki mung ngandharake anane *kohesi* lan *koherensi* sing ana ing wacana argumentasi mligine atur redaksi utawa Pangudharasa. Mula panliten ngenani wutuhe wacana iki bisa ditindakake kanthi luwih cetha lan kanthi nggunakake teori sing mutakhir.

Kapustakan

- Alwi, Hasan, Ikk. 2003. *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka
- Brown, Gillian lan George Yule. 1996. *Analisis Wacana: Discourse Analysis* (kajawarkake dening I. Soetikno). Jakarta: Gramadia Pustaka Utama
- Darma, Yoce Aliah. 2009. *Analisis Wacana Kritis*. Bandung : Rama Widya
- Djajasudarma, Fatimah. 1993. *Metode Linguistik: Ancangan Metode Penelitian dan Kajian*. Bandung: Eresco
- Kartomiharmiharjo, Soeseno. 1993. “Analisis Wacana dengan Penerapannya pada Beberapa Wacana”. Sajrone Bambang Kaswanti Purwo (Ed). 1993. *Pellba 6: Analisis Wacana Pengajaran*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius
- Keraf, Gorys. 1987. *Argumentasi dan Narasi*. Jakarta: PT Gramedia
- Keraf, Gorys. 2004. *Komposisi*. Ende, Flores: Nusa Indah
- Rani, Ikk. 2006. *Analisis Wacana: Sebuah Kajian Bahasa dalam Pemakaian*. Malang: Bayumedia
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa: Pengantar Penelitian Wahana Kebudayaan secara Lingusitis*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press

Wedhawati, Ikk (ed). 2006. *Tata Bahasa Jawa Mutakhir*.
Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan
Nasional